

SPELÖPPNINGEN

SISTA skedet i de förhandlingar, vilka utmynnade i den katastrof, som nu drabbat mänskligheten, kan följas i sina huvuddrag tack vare de publikationer, som redan företagits från några av de intresserade makternas sida. Viktigast är den lilla dokument-samling, som framlades för det engelska parlamentet redan lördagen den 2 september, omedelbart efter det tyska anfallet på Polen. Från tysk sida följde en vit bok, vilken, att döma av hittills i pressen synliga referat och utdrag, icke avviker från den engelska i fråga om själva fakta utan blott beträffande dessas tolkning. Den italienska regeringen har slutligen utsänt en redogörelse för sina medlingsförsök under dagarna kring själva krigsutbrottet.

De omfattande publikationer på vetenskaplig grund, som följde efter det förra världskrigets slut, lade i dagen, hur missledande de »färgade böckerna» från 1914 hade varit på grund av stympningar, uteslutningar och andra tillrättalägganden av akterna. En viss reservation måste därför från början göras, när det gäller att draga slutsatser av det nu framlagda materialet från augusti och september 1939. Dock synes överensstämmelsen i fråga om de grundläggande fakta i de engelska och tyska publikationerna antyda, att förloppet denna gång ter sig klarare än 1914 och att de framlagda akterna riktigare än då spegla dess huvudpunkter. Är denna uppfattning riktig, torde man också kunna våga säga, att frågan om den *omedelbara* skulden till 1939 års krigsutbrott knappast kommer att lämna framtida hävdare stoff till mycket meningsutbyte utan ligger ganska klar. Om problemet fattas med denna vittgående inskränkning, torde historiens domslut komma ganska nära Neville Chamberlains omdöme: »Nu, då akterna i saken offentliggöras, skola vi stå inför historiens domarskrank med vetskap om att ansvaret för denna fruktansvärda katastrof vilar på en enda mans skuldror.»

Annorlunda ter sig naturligtvis skuldproblemet, om det ses på längre sikt. Det blir då fråga om den polska Korridorens och den fria staden Danzigs existensberättigande — spörsmål, som äro vida

Spelöppningen

mer invecklade, än både den tyska och den polska propagandan hava framställt dem — om de försummade tillfällena till en fredlig revision av Versaillesfreden, om utsikterna till en uppgörelse i godo över hela linjen med Adolf Hitlers Tyskland såväl före som efter München och om möjligheterna att efter mars 1939 över huvud taget sätta tro till tyska löften. På flertalet av dessa frågor torde slutgiltiga svar aldrig kunna givas. Här är det blott fråga om händelserna under de sista tio dagarna före Ragnarök.

Den 22 augusti riktade Neville Chamberlain en personlig skrivelse till Adolf Hitler. Orsaken till detta steg var dels Tysklands allt mer omfattande militära förberedelser, dels det just tillkännagivna tysk-ryska avtalet, som i Berlin troddes skola medföra, att västmakterna skulle lämna Polen åt sitt öde. Premiärministern förklarade nu, att intet större misstag kunde göras än sistnämnda antagande. Vad den tysk-ryska pakten än kunde visa sig innehålla, skulle den icke ändra Englands förpliktelser mot Polen. Den engelska regeringen ville vidare icke, att det nu som 1914 skulle kunna sägas, att en katastrof kunnat undvikas, om London gjort sin ställning klar. »Om fallet skulle uppstå, äro vi beslutna och redo att ofördröjligen begagna alla styrkor, över vilka vi förfoga, och det är omöjligt att förutse slutet på fientligheterna, sedan de en gång börjat. Det skulle vara en farlig illusion att tro, att kriget, om det en gång börjar, skall kunna bringas till ett hastigt slut, även om en framgång uppnås på en av de fronter, på vilka det kommer att föras.» Utöver denna klara deklaration innehöll skrivelsen en förklaring, att ingenting i den tysk-polska konflikten borde utsluta en fredlig lösning, om blott förtroendet återställdes och möjliggjorde lugna diskussioner. England ville bidra här till och föreslog en vapenvila för all presspolemik och agitation. I så fall kunde diskussioner föras kanske ej blott om Polen utan även om övriga aktuella internationella problem. Emellertid vore för den polska frågans del en lösning knappast möjlig, om den ej erhöle internationell garanti.

Denna allvarliga skrivelse besvarades av Hitler den 23 augusti. Rikskanslern betonade sin önskan om en uppgörelse med England. Tyskland hade emellertid vissa intressen, som det ej kunde uppge. »Dessa sträcka sig icke över gränsen för de nödvändigheter, som skapats av äldre tysk historia och härröra från livsviktiga ekonomiska behov» (*pre-requisites*). Dyliga frågor vore Danzig och

Korridoren. Härpå gavs en framställning av den tysk-polska konfliktens utveckling, sedd från tysk ståndpunkt, varvid den engelska garantin gjordes ansvarig för Polens påstådda omedgörlighet och terrorism mot tyskarna i Korridoren och mot Danzig. Tyskland kunde ej vidare finna sig i detta tillstånd. »Oberoende härav måste och skola Danzig- och Korridorfrågorna lösas.» Englands hållning föranledde ingen ändring i detta tyska beslut. »Frågan om de europeiska problemens behandling på fredlig grundval är icke ett avgörande, som åligger Tyskland utan i första rummet dem, som alltsedan det brott, som begicks med Versaillesdiktatet, envist och ihärdigt motsatt sig all fredlig revision.» Det engelska förslaget om en vapenvila i fråga om agitationen besvarades icke.

Hitler inskränkte sig emellertid ej till denna not, utan den 25 augusti tillkom ett aktstycke, som är det utan jämförelse egenomligaste i hela samlingen. Det är ett meddelande från rikskanslern själv till Sir Nevile Henderson, avsett för Londonkabinetet. Hitler förklarade sig vilja göra England ett anbud, lika avgörande som det nyss till Ryssland riktade. Han avvisade allt tal om tyska planer på världsherravälde med en hänvisning till Tysklands ytvidd, jämförd med det brittiska imperiets, Rysslands och U. S. A:s. Efter denna kanske ej alldeles övertygande argumentation kom själva anbudet: Tyskland vore beslutet att avskaffa »de makedoniska tillstånden» vid sin östgräns. Danzig- och Korridorfrågorna måste lösas. I ett nytt världskrig behövde Tyskland ej längre kämpa på två fronter, ty avtalet med Ryssland vore slutet på lång sikt och säkerställde Tyskland ekonomiskt för hur långt krig som helst. »Der Führer förklarade, att det tysk-polska problemet måste lösas och kommer att lösas. Han är emellertid beredd och besluten att efter denna frågas lösning närma sig England än en gång med ett stort vittomfattande anbud. Han är en de stora beslutens man, och även i detta fall skall han vara i stånd att vara stor i sin handling. *Han accepterar det engelska imperiet och är redo att personligen gå i borgen för dess fortsatta existens och ställa det tyska rikets makt till dess förfogande*» på tre villkor: 1. Uppfyllandet av hans koloniala krav, vilket kan ske genom fredliga förhandlingar. 2. Orubbligheten av hans förpliktelser gentemot Italien liksom Englands mot Frankrike. 3. Tyskland vill aldrig föra krig med Ryssland. Under dessa förutsättningar vore han villig till en skäligen rustningsbegränsning. »Der Führer upp-

repar, att han är en man av beslut *ad infinitum*, av vilka han själv är bunden, och att detta är hans sista anbud.»

Detta förslag, till sin utformning väl ett av de egendomligaste, som någonsin riktats till en engelsk regering, besvarades först den 28 augusti. Londons svar hade förut meddelats Paris och Warschau, innan det kl. 10,30 e. m. överlämnades i Berlin. Engelska regeringen förklarade sig redo att diskutera de tyska förslagen, om meningsskiljaktigheterna mellan Tyskland och Polen bilades på fredlig väg. Allt berodde på arten av och metoderna för denna uppgörelse. På dessa punkter tege det tyska budskapet, och den engelska regeringen hävdade därför, att samförstånd här vore behövt för vidare diskussion. England ämnade hålla sina förpliktelser mot Polen och av inga fördelar för sin egen del förmås att biträda en uppgörelse, som satte Polens oberoende i fara. Londonregeringen föreslog därför direkta tysk-polska diskussioner på en basis, som tryggade Polens väsentliga intressen och ställde uppgörelsen under internationell garanti. Polen hade redan förklarat sig redo att förhandla på en dylik basis. England vore villigt att bidra till en lösning, som vore gynnsam för både Tyskland och Polen. Notan innehöll slutligen en viktig antydning. Londonkabinetet trodde, »att om en fredlig lösning kan uppnås, kunde världens bistånd med tillförsikt väntas för praktiska åtgärder i syfte att låta övergången från krigsförberedelser till fredlig samfärdsel ske säkert och utan rubbningar».

Denna skrivelse besvarades av Hitler den 29 kl. 7,15 e. m. Han önskade alltjämt tysk-engelsk vänskap, men denna kunde ej köpas genom uppgivande av tyska livsintressen och rättfärdighetskrav. Härpå följde en ny upplaga av den tyska versionen av Danzigkonfliktens historia. Tyskland begärde *Danzigs och Korridorens återgång till Tyskland och tryggheten av den tyska minoritetens i Polen tillvaro*. Det vore fråga om ett tillstånd, »för vars undanröjande ej längre dagar, än mindre veckor återstode, utan kanske blott timmar». För att giva ett bevis på sin goda vilja vore Tyskland, trots sin egen skepsis, redo att förhandla med Polen och godtog Englands *bona officia* för att utverka avsändandet till Berlin av en polsk emissarie *med fullmakter*. Detta ombud skulle anlända under loppet av den 30 augusti (noten överlämnades på kvällen den 29). Beträffande villkoren förklarade sig Tyskland icke ämnas hota Polens livsintressen eller sätta dess oberoende i fråga. Förslag till en lösning skulle uppgöras av den tyska regeringen och om

möjligt meddelas England före den polske underhandlarens ankomst. I den föreslagna internationella garantin krävde Hitler Rysslands deltagande.

Som av referatet framgår, var detta tyska svar i realiteten ett kortfristigt ultimatum med den viktiga nyansen, att själva kraven icke meddelades. Den polske underhandlaren skulle komma till Berlin — »dit andra rest före honom», som Chamberlain senare yttrade med bister humor — med blancofullmakt att skriva under. Oron i London växte. Under loppet av den 30 augusti begynte Polen en allmän mobilisering, troligen icke utan Englands vetskap. Chamberlain sände en rad meddelanden till sin Berlinambassadör. Det första, den 30 kl. 2 f. m., framhöll, att det vore orimligt att vänta, att en polsk underhandlare skulle kunna hinna komma under loppet av denna dag. I nästa, kl. 2,45 e. m., utlovades svar senare på eftermiddagen, meddelades, att man anmodat polackerna att undvika alla gränsintermezzon och riktades samma mening till tyskarna. Den upprepades i skärpt form kl. 5,30. En timme senare sändes ännu ett nytt telegram. Kabinettet förklarade sig ur stånd att råda Warschau att sända en underhandlare med fullmakt. Man borde följa det normala förfaringssättet och överlämna de tyska kraven till den polske ambassadören i Berlin.

Vid midnatt den 30 överlämnade Sir Nevile Englands slutliga svar. England kunde icke offra Polen men ansåge Polens och Tysklands livsintressen icke omöjliga att förlika. En rysk garanti för uppgörelsen hade alltid åsyftats av England. Beträffande de tyska kraven reserverade sig Londonkabinettet, tills de bleve kända, och förmodade, att de då skulle underkastas diskussion, så att det kunde utrönas, i vad mån de vore förenliga med de av England hävdade och av Tyskland godkända principerna, d. v. s. respekt för Polens livsintressen och oberoende. Engelska regeringen hade meddelat Warschau den tyska noten. Det vidare förhandlingssättet måste *with all urgency* fastställas av Tyskland och Polen, men kontakt redan den 30 vore omöjlig. För att undvika komplikationer borde bägge parterna förbinda sig att under förhandlingarna icke företaga militära angreppsörelser. England trodde sig kunna skaffa ett dylikt löfte från Polen, om Tyskland gäve ett. För Danzigs del borde en temporär *modus vivendi* skapas.

Då detta viktiga dokument överlämnades, svarade herr von Ribbentrop med att framtaga ett långt aktstycke, som han uppläste »på tyska med hög röst och högsta hastighet». (Sir Nevile förmodas

Spelöppningen

icke fullt behärska tysk konversation.) Det långa av von Ribbentrop upplästa aktstycket tros vara identiskt med de följande dag offentliggjorda sexton punkterna. Då Sir Nevile i överensstämmelse med det tyska svaret av 29 augusti begärde en avskrift, svarade Ribbentrop, att det numera vore för sent, eftersom det vore midnatt och ingen polack kommit. Dokumentet blev således känt för engelska och polska regeringarna först genom radion följande kväll. Vid samma samtal hade Sir Nevile föreslagit Ribbentrop att, när de tyska förslagen vore färdiga, inbjuda den polske ambassadören och överlämna dem till honom för vidare befordran. Den tyske utrikesministern svarade »i de häftigaste ordalag», att han aldrig skulle anmoda herr Lipski att besöka sig.

Den 31 augusti telegraferade den polska regeringen till London, att den vore redo att förbinda sig att under pågående underhandlingar icke kränka Tysklands gränser, om Berlin avgåve ett motsvarande löfte. Något tyskt svar på detta engelska förslag avgavs ej. På kvällen samma dag besökte ambassadör Lipski den tyske utrikesministern och förklarade, att Polen vore villigt att underhandla med Tyskland på en skälig basis. Något annat svar gavs icke än en fråga, om han hade den förut omtalade fullmakten. Något senare (kl. 9 e. m.) offentliggjordes genom radion de förslag, som enligt tyska regeringen skulle hava förelagts en polsk underhandlare, om en sådan kommit. Det förklarades samtidigt, att dessa förslag nu betraktades som avvisade. De innehöllo 16 punkter, av vilka de viktigaste voro:

1. Danzig övergår omedelbart till Tyska riket.
2. Korridoren ned till och med linjen Marienwerder—Graudenz—Kulm—Bromberg—Schönlanke underkastas folkomröstning.
3. Röstberättigade äro alla tyskar, som bodde i detta område 1 januari 1918 eller voro födda där före detta datum, samt alla polacker, kassuber etc., som fylla samma förutsättningar. Området utrymmes av alla polska myndigheter och ställes under en internationell kommission, bestående av ombud för Italien, Ryssland, Frankrike och England. (Som synes innebär denna punkt, att alla barn till tyska funktionärer före 1918, som råkat födas i Korridoren, skulle äga rösträtt och alla efter 1917 inflyttade polacker skulle sakna den.)
4. Gdynia förblir polskt.
5. Omröstningen äger rum först om 12 månader.
7. Enkel majoritet avgör saken.

8. Den förlorande parten erhåller en 1 km. bred trafikzon till Danzig resp. Gdynia.

9. Om Korridoren blir tysk, skall ett visst befolkningsutbyte ägarum.

11. Danzig och Gdynia demilitariseras.

12. Halvön Hela demilitariseras.

13. Alla av minoriteterna efter 1918 lidna skador gottgöras efter beslut av en internationell kommitté.

14. Minoriteternas rätt till utveckling av sitt *Volkstum* och till egna organisationer garanteras.

15. I händelse av överenskommelse på denna basis demobilisera bägge parterna omedelbart.

Klockan 11 på kvällen den 31 beordrades Sir Nevile Henderson 1. att meddela tyska regeringen, att polska regeringen sökte uppnå kontakt med Berlin genom Lipski, samt 2. att fråga, om Tyskland ginge med på en *modus vivendi* för Danzig, t. ex. genom folkförbundskommissarien Burekhardts *bona officia*. Sir Nevile svarade något senare, att det sistnämnda meddelandet framförts skriftligt till Auswärtiges Amt. Om punkt 1 säges intet i hans telegram.

Omedelbart efter den tyska regeringens offentliggörande av de sexton punkterna sökte Lipski nå kontakt med Warschau men misslyckades, emedan tyskarna avbrutit alla förbindelser mellan Tyskland och Polen. I gryningen den 1 september gick den tyska armén över Polens gränser, tyskt flyg bombarderade polska städer, Danzig förklarades införlivat med Tyskland, och Hitler utfärdade en krigisk proklamation.

Den 1 september instruerades de engelska och franska ambassadörerna i Berlin att meddela den tyska regeringen, att England och Frankrike utan tvekan skulle uppfylla sina förpliktelser mot Polen, om ej tyska regeringen förklarade sig hava inställt alla angrepp mot Polen och vara redo att utrymma polskt territorium. Detta ultimatum var utan bestämd tidsfrist (skälen härtill framgå här nedan), och något svar avgavs icke. Den tyska inmarschen fortsatte. Emellertid vidtogo västmakterna inga åtgärder under den 2 september, och den förklaring, som Chamberlain denna dag avgav i underhuset, var ganska svävande. Det framgick, att Mussolini gjort medlingsförsök och att England ännu förhandlade med Frankrike om en gemensam hållning. Stämningen i underhuset blev mycket upprörd, och vid debattens slut uttryckte Chamberlain sig i vida bestämdare ordalag.

Spelöppningen

Mussolini hade i själva verket den 31 augusti meddelat makterna, att han kunde sammankalla en konferens den 5 september i och för Versaillesfredens revision, om England, Frankrike och Polen lovade delta. Det engelska och ännu mer det franska svaret voro gynnsamma men ingingo först den 1 september, alltså efter det tyska angreppet på Polen. Den 2 september kl. 10 underrättade Mussolini Hitler om att det ännu funnes möjlighet att sammankalla en konferens, föregången av ett vapenstillstånd, för att åstadkomma en fredlig lösning av den tysk-polska konflikten. Hitler svarade, att han icke *a priori* avvisade varje möjlighet till en konferens men i förväg ville hava kännedom om huruvida den not, som överlämnades från engelskt och franskt håll i Berlin, hade ultimativ karaktär, emedan i sådant fall varje förhandling skulle vara till ingen nytta. Han önskade vidare ett uppskov på 24 timmar för att betänka förslaget.

Italienska regeringen, som ånyo satte sig i förbindelse med Paris och London den 2 september kl. 2 e. m., underrättade dem om vad Hitler begärt. Sent samma dag ingingo jakande svar från London och Paris på de två ovannämnda frågorna. Man tillade emellertid, att Frankrike och England till följd av det nya faktum, att polskt territorium besatts av tyska styrkor mellan den 31 augusti och den 2 september, som fundamentalt villkor för att delta i konferensen uppställde, att de besatta områdena skulle utrymmas. Italienska regeringen underrättade Hitler om detta villkor och tillade, att den — med förbehåll för en motsatt uppfattning från tyska regeringens sida — icke ansåge sig kunna fortsätta sin aktion.

Den i tyska pressen förfäktade uppgiften, att Frankrike accepterat konferens med stillstånd ehuru utan utrymning men sedan av England förmåtts ändra ståndpunkt, vinner knappast stöd i den officiella italienska kommunikén men däremot i det meddelande, som enligt den tyska vita boken överlämnades i Berlin den 2 september av Italiens ambassadör.

Den 3 september kl. 9 f. m. upprepade England i Berlin sitt ultimatum, denna gång med två timmars frist. Klockan 11 hade den tyska regeringen icke avgivit något svar. Klockan 12,30 e. m. ställde den franske ambassadören samma ultimatum med tidsgräns klockan 5. Efter detta klockslag befann sig sålunda även Frankrike i krig med Tyskland. Den länge fruktade katastrofen hade brutit in över Västerlandet.